

■ ■ ULUSLARARASI ■ ■
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU

11 - 12 - 13 KASIM 2016
BİLDİRİLER CİLT III

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

BİLDİRİLER
III

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX**

KOORDİNATÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN (BAŞKAN)

PROF. DR. ABDUL RAHİM ABU-HUSAYN

PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA

PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ

PROF. DR. AMIR PASIC

PROF. DR. ARİF BİLGİN

BEŞİR AYVAZOĞLU

PROF. DR. ÇİÇEK DERMAN

PROF. DR. ERHAN AFYONCU

PROF. DR. FAHRİ OVALI

PROF. DR. FATİH M. ANDI

PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN

PROF. DR. GEOFFREY GREATREX

PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ

PROF. DR. HAYATİ DEVELİ

PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL

PROF. DR. İDRİS BOSTAN

PROF. DR. İSKENDER PALA

PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL

PROF. DR. MACHIEL KIEL

PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ

PROF. DR. MUHAMMED AFİFİ

PROF. DR. MUHAMMED ARNAUT

PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI

PROF. DR. MUSTAFA UZUN

PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK

PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN

PROF. DR. SABRİ ORMAN

PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN

PROF. DR. STEPHEN MITCHELL

PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR

PROF. DR. ÜMİT MERİÇ

PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz / Prof. Dr. Cengiz Tomar
Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü ve Görsel Araştırma

Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih

Cemal Toksoy / Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf

SMEY / İsmail Küçük / Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafları

Kadir Kendüzler (Gülnuş Emetullah Sultan Camii)

Tasarım ve Uygulama

SMEY / Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

BİLNET MATBAACILIK

Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Birinci Cadde No: 16
Esenkent-Ümraniye/İSTANBUL

ISBN: 978-605-9719-24-7

İstanbul 2017

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

11-13 Kasım 2016

B İ L D İ R İ L E R

CİLT III

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX**

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ

ZEKERİYA ŞANLIER

PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN

PROF. DR. CENGİZ TOMAR

PROF. DR. TURHAN KAÇAR

DOÇ. DR. UĞUR DEMİR

DOÇ. DR. YUNUS UĞUR

SAADET GÜL

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN

PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ

PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

YRD. DOÇ. DR. ALİM KAHRAMAN

PROF. DR. BEKİR KARLIĞA

PROF. DR. BİLGİN AYDIN

DR. COŞKUN YILMAZ

PROF. DR. DAVUT DURSUN

PROF. DR. EROL ÖZVAR

PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN

PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN

PROF. DR. FİKRET SARICAOĞLU

PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ

PROF. DR. HAYATİ DEVELİ

PROF. DR. İDRİS BOSTAN

PROF. DR. MAHMUT AK

PROF. DR. MEHMET AKİF AYDIN

PROF. DR. MEHMET AKMAN

DR. MEHMET GENÇ

PROF. DR. MUSA DUMAN

PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN

PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN PROF.

DR. TUFAN Ş. BUZPINAR PROF. DR.

UĞUR DERMAN

PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN

İ Ç İ N D E K İ L E R

10-215

V. BÖLÜM

EĞİTİM

13-32

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Sıbyan Mektepleri
EROL EYİĞÜN

33-50

Osmanlı'dan Günümüze İntikal Eden Üsküdar Medreseleri
MUSTAFA GİRESUN

51-74

Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Açılan İlk Sivil Modern Okul:
Üsküdar Merkez Rüşdiye Mektebi
HATİP YILDIZ

75-96

Bir Eğitim Tarihi Nüvesi
“Üsküdar Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyyesi Tevzî-i Mükâfât Cedveli”
HALİDE ASLAN

97-124

Üsküdar'da Açılan Tüccar Kaptan ve Çarkçı Mektebi Âli'mi Tâli'mi?
DERYA GEÇİLİ

125-146

Müslüman Yetimlere Sahip Çıkan İlk Kapsamlı Eğitim Projesi
Validebağı Kız Sınâi Dârüleytâmı
ARİF KOLAY-ŞEFİK MEMİŞ

147-182

Mütareke Devri İşgal İstanbul’unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askerî İdâdîsi
ZEKERİYA TÜRKMEN

183-200

Üsküdar Çocuk Kütüphaneleri
EMİNE BANU BURKUT

201-215

Okul Öncesi Dönem Çocuklarına Okuma Alışkanlığı Kazandırma Projesi:
Üsküdar’daki Anaokullarında Bir Uygulama Çalışması
ASİYE KAKIRMAN YILDIZ

216-363

VI. BÖLÜM
SANAT VE MİMARİ

219-244

Sinan’ın Son Türbelerinden Üsküdar Doğancılar’da
Hacı Ahmet Paşa Türbesi Üzerine Notlar
HAMZA GÜNDOĞDU-GÜNEŞ ALÇI

245-280

Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Çini Süsleme Programı
GÜLCAN KAPLAN

281-306

Nüktedan Bir Şairin Şiir ve Mûsikîyle Dansı:
Üsküdarlı Sırrî’nin Dîvanı’nda Mûsikî ve Bestelenmiş Gazelleri
ŞEVKİYE KAZAN NAS

307-324

Üsküdar Yeni Valide Külliyesi’nin Bilinmeyen Yönleri
MUZAFFER ÖZGÜLEŞ

325-352

Üsküdar’daki Osmanlı Camiilerinin Kubbe Yazıları
FATİH ÖZKAFA

353-363

1930 -1970’li Yıllarda Üsküdar’ın Yazma Ustaları
DİDEM ÖZ

364-536

VII. BÖLÜM

ŞEHİRLİŞME ve KENTSEL DÖNÜŞÜM

367-390

Üsküdar'ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde
Rum Mehmed Paşa Camiisi'nin Etkisi
İRFAN ÖZGÜL-MURAT ÇETİN

391-410

XIX. Yüzyıl Kamu Yapılarının Üsküdar Mahallelerine Etkisi:
Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bir Okuma
BİLAL BİLGİLİ-NURHİLAL ŞİMŞEK

411-422

Karacaahmet Mezarlığı'nın Üsküdar İlçesi Yeşil Alanlar İçindeki Yeri ve Önemi
YILDIZ AKSOY-VAHİT ÖZKARDAŞ

423-442

Cumhuriyet Dönemi Üsküdar İlçesi İdari Sınırları
CEMALETTİN ŞAHİN

443-454

Üsküdar'da Rölyefin Yeniden Tanzimi:
Antropojenik Jeomorfoloji ve Yansımaları
ATILLA KARATAŞ

455-474

Üsküdar'ın Hava Kalitesi ve Zamansal Değişiminin Belirlenmesi
NURİYE GARİPAĞAOĞLU

475-482

Kamusal Alan Olarak Üsküdar Meydanı ve
Çevresinde Mekansal Kalitenin Ölçülmesi
MESUT DURAL

483-504

Üsküdar'da Şehir ve Kültür
SAMİ ŞENER

505-536

Üsküdar Kentsel Siyasetinde Karar Alıcılar
ELİF TOPAL DEMİROĞLU

V. BÖLÜM: EĞİTİM

Erol Eyigün
Mustafa Giresun
Hatip Yıldız
Halide Aslan
Derya Geçili
Arif Kolay-Şefik Memiş
Zekeriya Türkmen
Emine Banu Burkut
Asiye Kakırman Yıldız

VII. BÖLÜM:
ŞEHİRLEŞME ve
KENTSEL
DÖNÜŞÜM

Irfan Özgöl-Murat Çetin
Bilal Bilgili-Nurhilal Şimşek
Yıldız Aksoy-Vahit Özkardaş
Cemalettin Şahin
Atilla Karataş
Nuriye Garipağaoğlu
Mesut Dural
Sami Şener
Elif Topal Demiroğlu

Üsküdar'ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde Rum Mehmed Paşa Camiisi'nin Etkisi

İ R F A N Ö Z G Ü L
Harbiye Müzesi

D O Ç . D R . M U R A T Ç E T İ N
Kadir Has Üniversitesi

Giriş

Tarihsel kaynaklara göre İstanbul'un fethinden yaklaşık yüz yıl önce Türklerin eline geçtiği bilinen Üsküdar'da bu dönemlerden kalan bir Türk yerleşimi yoktur. Fetih'ten sonra kentin azalan nüfusu Anadolu'dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Anadolu'dan gerçekleştirilen nüfus naklinde önemli görevler üstlenen ve araştırmaya konu olan caminin de banisi olan Rum Mehmed Paşa, getirilen nüfusun bir bölümünün, II. Mehmed'in "şenlendirme" politikası çerçevesinde yaptırdığı külliye'nin etrafına yerleşmelerini sağlamıştır. Böylece Damalis Burnu adı verilen bölgede, Üsküdar'ın ilk Osmanlı mahallesi olan Rum Mehmed Paşa Mahallesi oluşmuştur. Yapının inşa edilmesi ve çevresinin Anadolu'dan getirilen nüfusun yerleşeceği şekilde imar edilmesiyle birlikte Üsküdar bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmeye başlamıştır.

Osmanlı Öncesi Üsküdar

Bir Osmanlı kenti olarak Üsküdar'ın, kentsel-mekânsal biçimlenişini ve kuruluşunu anlamak için Osmanlı öncesi dönemlerdeki durumu önemlidir. Üsküdar'la ilgili Osmanlı dönemi öncesine ait çok fazla tarihsel belge ve fiziki veri bulunmadığı için Üsküdar'ın kentsel dokusu hakkında bilgilerimiz de oldukça kısıtlıdır. En somut buluntular Marmaray Kazıları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Marmaray

Kazılarının Üsküdar ayağında yapılan arkeolojik çalışmalarda Bizans, Roma, Helenistik dönemlere ait buluntular ele geçmiş, bulunançanak çömlek parçaları Üsküdar'ın geçmişinin en azından arkaik döneme, milâttan önce VI-V. yüzyıllara kadar uzandığını kanıtlamıştır.¹

Somut olarak, Osmanlı döneminde eski kentin yani Bizans Dönemi kent yapısının mimarî mirasının yeniden işlevlendirilerek kullanıldığına rastlanmamıştır. Fetih sonrasında İstanbul'da (Tarihi Yarımada) eski yapı stokundan yararlanma yaygın bir uygulama iken, Üsküdar özelinde böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Zira Osmanlı'nın devraldığı kentlerde bulunan donatı elamanlarını ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirmek konusunda tutucu olmadığı bilinmektedir. Bizans Dönemi'nden kalmış olan çeşitli işlevlere sahip mimari yapıların neden herhangi birinin olduğu gibi korunarak kullanma yoluna gidilmediği önemli bir soru olarak kaydedilmelidir.

Fetihten sonra hiçbir mimari yapının Osmanlı tarafından kullanılmamış olması, Üsküdar'ın fetihten önce yerleşim yeri olarak öneminin azalmış olabileceğini düşündürmektedir. Öyle ki Üsküdar'ın fetihten bir asır önce Bizans'la ilişkisi kesildiği bilinmektedir. Tarihsele kaynaklar Üsküdar'ın 1352 senesinde Osmanlılar tarafından fethedildiğini yazmaktadır. Ancak Osmanlıların burada yerleşim alanı oluşturduğuna dair herhangi bir veri ve bilgi bulunmamaktadır. Türklerin yerleşime yönelik bir faaliyetinin olmaması başka bir soru doğurmaktadır, büyük oranda Geçiş-kapı olarak kullanılan bölge bu dönemde yerleşim için yeterince uygun değil midir?

Konstantinopolis'in jeopolitik konumu Doğu ve Batı güçlerinin özellikle Germenlerin, Avarların, Arapların, Macarların, Bulgarların, Türkler'in, Slavların, Vikinglerin, Latinlerin hedefi haline gelmesine neden olmuştur.² Pera ve Konstantinopolis'in Doğu'ya açılan kapısı olan Üsküdar bu fonksiyonu sebebiyle Bizans'a yönelik kuşatma, istila ve seferler nedeniyle yıkım yaşamış, bunların yoğunlaştığı dönemlerde gelişimi sekteye uğramış, çoğunlukla da تنها bir alan olarak kalmıştır. Özellikle 12.yüzyıldan sonra sürekli olarak Haçlıların/ Latinlerin ve Türklerin kuşatma girişimlerinde Üsküdar tahrip olmuş, bu güçlerin bir anlamı-

1 Kazının çeşitli gerekçelerle alıncade bitirilmesi Üsküdar arkeolojisi ile ilgili yanıt bulması muhtemel birçok sorunun yanıtsız kalmasına neden olmuştur. Üsküdar'da daha önce bu özellikte bir Arkeolojik kazı yapılmadığı bilinmektedir. 2004 sensinde başlayan arkeolojik çalışmalarda kazı alanı kentin merkezi noktasını oluşturan Üsküdar Meydanı ile kesişmektedir. Bununla birlikte Meydanı denize dik doğrultuda kesen Hâkimiyet-i Milliye Caddesi kentin en işlek noktasını oluşturmakta ve kentin yaşayan karakterinin en görünür olduğu alanı temsil etmektedir. Dolayısıyla bu durum bilimsel bir arkeolojik araştırmayı zorlaştırmıştır. Ancak yine de Yenikapı örneğinin de benzer özelliklerde olduğu düşünüldüğünde Üsküdar'da yapılan arkeolojik kazıların yetersiz olduğu aşıkârdır.

2 Kuban, Doğan. *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2000, s. 153.

Fransız Ressam Eugène Delacroix Tarafından 1840 Senesinde Yapılan, IV. Haçlı Seferi Sırasında İstanbul'da Yapılan Yağma ve Talanı Anlatan Tablo.

la karargâhı olarak kullanılmış ve bu özelliği nedeniyle de işgale, yağmaya ilk uğrayan yer de burası olmuştur. İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar için “futbol topu” benzetmesi yaparak; kentin Bizanslılarla Müslüman orduları arasında ayakta ayağa geçtiğinden bahsetmektedir.³

Dönemin tarihçilerinin anlatımlarından en büyük yıkımı ve tahribatı Haçlıların verdiğini okumak mümkündür. Steven Runciman'a göre insanlığa karşı IV. Haçlı Seferi kadar büyük bir suç işlenmemiştir.⁴ Dolayısıyla İstanbul fethedildiği dönemde Üsküdar'ın kentsel mimari yapısının bu durumdan kaynaklanan bir durgunluğun içinde olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira zengin yazlık sarayları ve manastırlarıyla bilinen Bizans Dönemi Üsküdar'ının bu yağma, talan ve yıkımdan payına düşeni aldığı anlaşılmaktadır. Üsküdar'da bulunan Bizans Dönemi'nin görkemli saraylarının 1096, 1144, 1202 ve 1204 senelerin-

3 Konyalı, İ.Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, c.I., İstanbul 1976, s. 15.

4 Kuban, Doğan, *a.g.e.*, s. 154.

de düzenlenen Haçlı Seferleri sırasında yağma edildiği bilinmektedir.⁵ Özellikle Dördüncü Haçlı Seferi'nde (1202-1204), İstanbul gibi Üsküdar'da yağma ve katliama uğramış Haremyum Sarayı'ndaki değerli eşyalar yağma edilmiş ve saray büyük oranda tahrip edilmiştir.⁶ Haçlıların yağmaladığı Bizans Devri'nin meşhur saraylarından 15.yüzyıla hiç bir şeyin ulaşmadığı bununla birlikte Üsküdar'ın bu dönemden Osmanlı'nın tam olarak eline geçtiği döneme kadar yıkık/harabe bir kent olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

Üsküdar'ın Jeopolitiği

Tarih boyunca çok çeşitli halkların ve kültürlerin yaşadığı bir yerleşim yeri olan Üsküdar'ın üzerinde bulunduğu jeostratejik konum dolayısıyla Bizans Döneminde önemli bir ticaret ve konaklama merkezi haline gelmiştir. Yapılan araştırmalarda yerleşimin özellikle Liman Bölgesi ve Damalis Burnu olarak adlandırılan alanda yoğunlaştığı bilinmektedir.⁷ Dolayısıyla kentsel mimari elemanların yoğunlaştığı bu noktaların Bizans döneminde kentin merkezi noktasını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte aynı noktalar Osmanlı dönemi içinde merkez durumundadır. Araştırmanın konusu olan Rum Mehmed Paşa Camisi de bu bölgeye, eski bir Bizans manastırının üzerinde inşa edilmiştir.⁸ Buradan hareketle, yerleşme yerlerinin seçimi konusunda Bizans'tan Osmanlı'ya bir sürekliliğin olduğu söylenebilir. Bu sürekliliği ortaya çıkaran başlıca faktörün liman ve seçilen yerleşim yerlerinin coğrafi-topografik özelliklerinin olduğu belirtilmelidir.

Üsküdar'ın "*liman*" tarafında belirlenmiş olan karakteri her dönem baskındır çünkü Üsküdar, yüzyıllar boyunca İstanbul'un "*Doğu*" ile irtibatını sağlayan en rasyonel geçiş noktası durumundadır. Kentsel biçimlenişinde hiçbir dönemde bir sur sistemine ihtiyaç duymayan Üsküdar'ın savunması, Evliya Çelebi'nin bahsettiği Üsküdar'ın yüksek tepelerine inşa edilen on iki adet karakol tarafından sağlandığı bilinmektedir. Karakolların kentin çekirdeğini oluşturan antik liman bölgesini kuşattığı bir diğer anlamda bir tür koruma kalkanı olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Osmanlı kentinin temel özelliği olan "*hareket*" ve "*dışa dönüklük*" Üsküdar'ın inşa edilme sürecinde oldukça belirleyicidir. Kurulumun başlangıcından itibaren kent

5 Kuban, Doğan., *a.g.e.*, s. 189.

6 Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. III, İstanbul 2001, s.1374.

7 Özgül, İrfan, *Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü Bağlamında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Sorunları*, [Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015], s.29-33.

8 Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, İstanbul 2001, s.300.

Cristoforo Buondelmonti'nin 1422 senesinde çizdiği İstanbul haritalarında Üsküdar detayı

gerek büyüyerek, gerekse içerdeki gelişmelerle sürekli bir dönüşüm halinde olmuştur. Üsküdar'ın açık kent morfolojisi Osmanlı döneminde onun en büyük avantajı olmuştur. Çünkü devralınan kentte sınırlayıcı bir sur sisteminin bulunmaması genişlemeyi teşvik etmiş, hareket alanının genişliği kentin kurulumunu kolaylaştırmıştır. Bu durum süreç içinde kentin büyümesini-fiziksel olarak genişlemesini koşullamıştır. Bu büyüme ve genişleme dönem haritaları ve planları incelendiğinde kolaylıkla görülebilmektedir. Öyle ki fiziksel olarak 15.yüzyılın sonlarında İstanbul ve Pera'nın oldukça uzağında olduğu görülen kent 16.yüzyılın sonlarına doğru kentsel büyüklük olarak Pera'nın fiziksel ölçülerine yaklaşmıştır.

Üsküdar'ın Osmanlı öncesinin fiziksel-morfolojik yapısı hakkında fikir verebilecek yegâne veri Floransalı bir keşiş olan Cristoforo Buondelmonti'nin *Liber Insularum Archipelagi* adlı el yazması eserinde bulunan haritalardır. Haritalar Buondelmonti'nin kenti ziyareti sırasında yaptığı gözlemler sonucunda çizilmiştir. Bu yanı sıra birincil kaynaklar arasındadır ve Bizans Dönemi İstanbul'unu ilk elden veriler ışığında yansıtmaktadır. Haritaların bire bir gözleme dayalı olarak çizilmiş olması oldukça önemlidir çünkü bu dönemde ve sonraki dönemlerde çizilen İstanbul haritalarının büyük bir bölümü kenti hiçbir zaman görmemiş kişiler tarafından çizilmiştir. Söz konusu haritalar haritalama normlarına uygun olmakla beraber Tarihi Yarımada, Pera, Kadıköy ve Üsküdar kısımlarının 15.yüzyıldaki durumunu kabaca göstermektedir. Buondelmonti'nin haritalarında kent

*Rumi Mehmed
Paşa Camii*

ÜSKÜDAR'IN BİR OSMANLI KENTİ OLARAK ŞEKİLLENMESİNDE
RUM MEHMED PAŞA CAMİSİ'NİN ETKİSİ

morfolojisi açısından dikkat çeken en önemli husus Konstantinopolis ve Pera'nın bir sur sistemiyle çevriliyken Üsküdar'da bu tür bir sur sistemine ait hiçbir iz bulunmamasıdır (Bkz. Şekil 2). Hatta Buondelmonti'nin İstanbul haritasının farklı versiyonlarında Kalkedon antik kentinin de yıkılmış sur sistemine ilişkin kalıntılar görünmekteyken Üsküdar'da bir sur sisteminin varlığını gösteren herhangi bir veri bulunmamaktadır.⁹ Üsküdar'ın bu özellikten azade olması bir anlamda biçimsel açıdan farklılığını işaretlemektedir.¹⁰ Kentin, tarihin hiç bir döneminde sınırlayıcı bir sur sistemine sahip olmaması geçiş noktası olma ya da özelde Anadolu'ya, genelde Doğu'ya açılan bir kapı olma özelliğinden ileri gelmektedir.

Üsküdar, uzun ticaret yollarının birleştiği, adeta düğümlendiği bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu özelliği Üsküdar'a Tarihi yarımada ve Beyoğlu (Konstantinopolis ve Pera) bütünlüğü içinde bir tür "eşik" fonksiyonu kazandırmıştır. Üsküdar'ın yol strüktürünün doğu-batı yönünde uzanan bir karakteri vardır. Bu karakterin oluşmasında temel belirleyici etken ticarettir. Liman'ın yarattığı bu yol ağı Üsküdar ölçeğinde hem bir başlangıcı hem de bir bitimi ifade etmektedir. Topografyanın elverişli yapısı nedeniyle temel ulaşım omurgaları limanda düğümlenir. Doğuya giden ticaret malları için liman bir başlangıç, doğudan gelen ticaret kervanları için ise bir bitim noktasıdır.¹¹ Tarihi Yarımada ve Beyoğlu ile kurduğu ilişki deniz yoluyla sınırlıdır. Üsküdar'ın kuruluşundan 20. yüzyılın sonlarına kadar yol strüktürü bu ilke çerçevesinde oluşur. Bunun yanında Üsküdar'ın Robert Mantran'ın da belirttiği üzere önemli bir konumda olduğu bir gerçektir. Öyle ki Boğaziçi boyunca Üsküdar'dan ve biraz daha doğuda Kadıköy'den daha iyi hareket noktası yoktur. Diğer güzergâhlarda, kıyıda hemen sonra bazen dik yamaçlı olan tepeleri aşmak veya çıkmazlara ulaşan vadilerin içine dalmak gerekmektedir. Boğazın Asya kıyısından hareketle Anadolu'ya doğru pratik ve güçlük çıkarmayan yegâne doğrudan yol, Üsküdar'dan başlayıp İzmit Körfezi'ni izleyen güzergâhtır¹². Bugün için de Ankara kara

9 Osmanlı kentleri doğal Şiki çevreden keskin sınırlarla ayrılmazlar. 15. yüzyıldan sonra, Anadolu'da bulunan Osmanlı kentleri kendilerini çevreleyen sur sistemlerinin dışına taşıdığı görülmektedir ve birçok Osmanlı kentinin kuruluşundan itibaren sur sistemleri olmamıştır. Bu durum, kentlerin Şiksel morfolojik gelişmelerini, serbestlik yönünde, önemli ölçüde etkilemiştir. (Kuban, Doğan, *Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler*, Vakıfşar Dergisi, (1968), s. 57-73).

10 Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman'ın editörlüğünde çıkan "*Erken Modern Osmanlılar*" kitabının giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin kentlerin surlarla çevrilmesi meselesinde neden isteksiz davrandığına ilişkin oldukça dikkat çekici ipuçları vermektedir. Osmanlı medeniyeti, Batılı anlatımlarda çoğu zaman yansıtıldığı gibi dinamik Avrupa devlet ve toplumlarına karşı pasif bir şekil de reaksiyon gösteren statik ve güçten düşmüş bir varlık değildi. Osmanlılar erken modern Avrupa dünyasına sadece katılmakla kalmayıp onun inşa edilmesine de katkı sağladılar. Aslında erken modern Osmanlı İmparatorluğu o kadar saldırgan ve yenilikçiydi ki, durağan ve uyusuk görünen çoğu zaman Avrupa devletleriydi. (Eldem, Edhem, Daniel Goffman, ve Bruce Masters. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Sermet Yalçın (çev.), Ankara2000).

11 1793 yılında Osmanlı İmparatorluğuna Fransız Hükümeti'nin görevlisi olarak gönderilen Olivier gözlemleri hakkında şunları yazmaktadır: "Üsküdar'ın nüfusunun 60.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Oldukça önemli bir kısmı Müslüman'dır. Bunun yanında Rumlarla birlikte, bazı Ermeni ve Yahudilerin burada ikamet ettikleri bilinir. Bu şehir, Asya kervanlarına, antrepo vazifesini görür, buluşma ve aktarma noktasını oluşturur. Hem iç Anadolu ile hem de İstanbul ile geniş bir ticareti vardır. İpekli ve pamuklu kumaş imalathaneleri de bulunur. Üsküdar'ın civarı, verimli ve iyi ekilmiş arazi ile çevrilmiştir." (Antoine Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul 2007, s. 21)

12 Mantran, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, c.I, Enver Özcan Mehmet Ali

ve demiryolu hattı bu güzergâhtan geçmektedir. Bu yol bir anlamda mecburi bir güzergâhtır çünkü *içe* doğru, örneğin Polonezköy yolu veya Karadeniz kıyısına doğru (Şile) olan yollar bugününün imkânlarına rağmen bile ulaşımında birçok zorluk çıkartmaktadırlar. Mantran Üsküdar'ın önemini ifade etmek için *Üsküdar'ın, İstanbul'un Asya'daki gerçek bir köprübaşı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Üsküdar İstanbul'a bağımlıdır, fakat İstanbul'un da Asya'da bir köprübaşına ihtiyacı vardır. Üsküdar, böylelikle üç başlı kent yapısının (İstanbul, Galata, Üsküdar) üçüncü başı olarak gelişmiştir.*¹³

Üsküdar'ın İskânı

II. Mehmed'in tarihçisi olarak bilinen Kritovulos, fetihten sonra İstanbul'un yeniden inşa edilme süreci hakkında değerli bilgiler verir. Kritovulos'un anlatımlarından II. Mehmed'in İstanbul'un Bizans Dönemi'ndeki kozmopolit yapısını devam ettirmek istediği anlaşılmaktadır. Zira kenti tanımlayan ve anlamlı kılan en önemli etken onun çok kültürlü/kozmpolit bir yapı arz etmesidir. Bu temel ilkenin II. Mehmed ya da dönemin idarecileri tarafından önemsendiği Kritovulos Tarihi'nde somutluk kazanmaktadır. “*Sultan şehre sadece Hristiyanlardan değil kendi kavminden ve Musevilerden de çok sayıda insan yerleştirdi*”¹⁴

Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği önemli kentleri ekonomik olarak canlandırmak için özellikle mesleki anlamda nitelikli insanları seçtiği, bunların çoğunlukla elinden iş gelir ve ilim sahibi kimseler olmasının tercih edildiğini önemli kaynaklar yazmaktadır. 15. yüzyılda yaşamış ve bizzat İstanbul'un Fethinde bulunmuş olan tarihçi Tursun Bey “...her memleketden bir mikdâr-ı ma'dûd, ad ile meşhûr hâceler geldiler...” diyerek ilim sahibi nitelikli kimselerin İstanbul'a getirildiğinden söz eder.¹⁵ Aynı konuda Kritovulos da, “*Sultan şehrin imar ve iskânıyla ilgilendi... bir meslek sahibi olanları şehrin içine yerleştirdi, diğerlerini şehrin dışındaki köylere yerleştirdi*”¹⁶ diye kaydetmektedir.

Bunun yanında II. Mehmed Dönemi'nin önemli tarihçilerinden olan Kıvâmî ilgili eserinde, “*İmâret-i Şôden-i Şehri Konstantiniyye*” başlığı altında Sultan'ın şehrin imarı için verdiği emirlerden bahseder. Buna göre II. Mehmed, İstanbul'un fethin-

Kılıçbay (çev.), Ankara 1986, s. 21-22.

13 Mantran, Robert, *a.g.e.*, s. 84.

14 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*. A. Çokona (çev.) İstanbul 2012, s. 283.

15 Tursun Beg, *Tarih-i Ebu'l-feth*, Mertol Tulum (neşr.), İstanbul 1977, s. 67.

16 Kritovulos, *a.g.e.*, s. 271.

den sonra, şehre Anadolu'dan 5.000 aile getirilip yerleştirilmesi emrini vermiştir. II. Mehmed'in kendisinin bizzat katılarak gerçekleştirdiği seferlerin sonrasında her fethedilen şehrin âlimleri ve herhangi bir mesleği olan insanlar özenle seçilip payitahta taşınmıştı.¹⁷ Böylelikle İstanbul gözde bir kent haline getirilmiştir. II. Mehmed'in Karaman (Larende) seferleri de bu noktada ayrı bir önem kazanmaktadır. Çünkü Rum Mehmed Paşa bu seferler sırasında bizzat görev almış ve bu göçleri yönetmiş bir şahsiyettir. Yapılan seferlerle birlikte İstanbul'a Karaman bölgesinden önemli bir nüfus getirilmiş ve bunlar kentin muhtelif bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

II. Mehmed Dönemi'nde İstanbul'un iskân bölgelerinin yönetsel açıdan kadınlara ayrılmasıyla Üsküdar da dört kadılıktan biri olmuştur (Eyüp, Haslar, Galata ve Üsküdar Kadılığı). Sur dışında gelişme eğilimi fetihten hemen sonra kendisini gösterir fakat bu yerleşimler sınırlıdır. Ancak Üsküdar üzerinde bulunduğu özel stratejik konumu sebebiyle imar ve iskân faaliyetlerinin ilk uygulandığı bölge olmuştur. Fetihden sonra İstanbul'a yapılan ilk külliye kompleksi II. Mehmed'in sadrazamlarından biri olan Rum Mehmed Paşa'nın¹⁸ banisi olduğu ve araştırmanın da konusunu teşkil eden Rum Mehmed Paşa Külliyesi'dir. Ekrem Hakkı Ayverdi "*Fetih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri*" adlı çalışmasında belirttiğine göre Üsküdar'a kurulan ilk Osmanlı Mahallesi bu kompleksin etrafında oluşmuştur.¹⁹ Doğan Kuban ilgili makalesinde bu görüşü destekler: "*Anadolu'dan gelen Türklerin yerleştikleri ilk yerleşme Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlarda toplanıyordu*"²⁰ diye belirtmektedir. Kritovulos'a göre sur dışındaki iskân iki açıdan önemliydi. Birincisi, kent çevresindeki arazi her türlü tarım faaliyeti için verimli ve elverişli olduğundan kentin ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilirdi. İkincisi, halkı boşalmış alanlar yolcular için emniyet açısından tehlikeli olabilirdi.²¹ Üsküdar'ın iskânı temelde bu amaçları karşılamaya yönelikti. Kritovulos'un sözünü ettiği nedenlere ek olarak Üsküdar'ın İstanbul'un ticaret ulaşımında önemli bir aşama olması ivedilikle imar ve iskân edilmesini zorunlu hale getirmiştir.

17 Kivâmî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, İstanbul 1955, s. 67-71.

18 Ekrem Hakkı Ayverdi, Rum Mehmed'in adından da anlaşılacağı gibi Rum asıllı olduğunu hatta Bizans'ın kraliyet soyu olan Paleoglara mensup olduğunu belirtmektedir. (Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, İstanbul 1973, s. 483). Bizans Bilimci Steven Runciman da Rum Mehmed Paşa'nın Bizans'ın son imparatoru Konstantinos'un soyundan gelen bir prens olduğunu, Konstantinopolis'in düşmesinden sonra İslam dinini kabul ederek Osmanlı sarayına girdiğini, asıl adının Andreas Palaiologos olduğunu iddia etmektedir. (Runciman, S., *Konstantinopolis Düştü*, D. Türkömer, (çev.) İstanbul 2005, s.187-188).

19 Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*. Ankara 1958, s. 69.

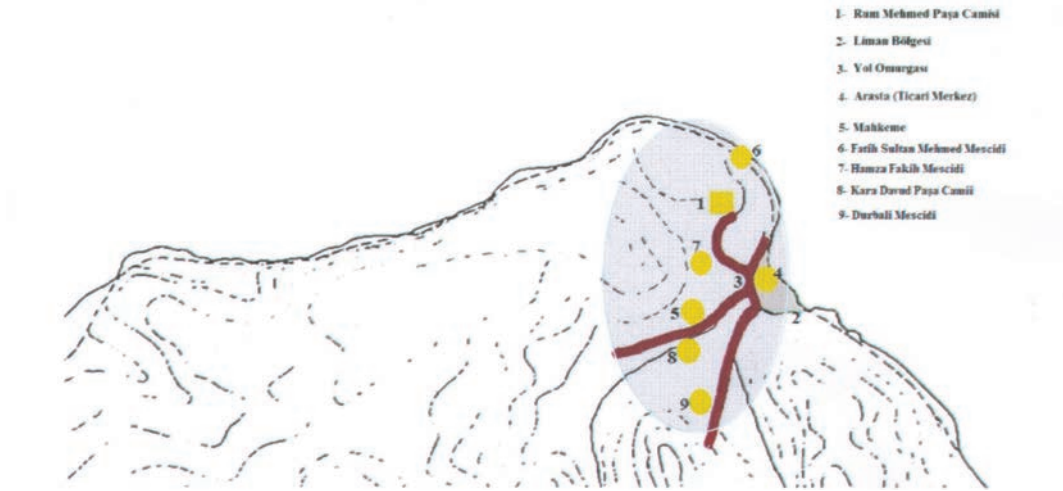
20 Kuban, Doğan, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlar Odası Dergisi*, (1969), s. 26-48.

21 Kritovulos, *a.g.e.*, s. 271.

Rumi Mehmed
Paşa Camii iç
görünümü

Şekil 4. 16. Yüzyıl'da inşa edilen külliye yapıları ve Rum Mehmed Paşa Camisi'nin konumu

Külliye'nin ulaşım, ticaret, su kaynakları, topografya gibi fonksiyonel faktörler düşünülerek Üsküdar'ın rasyonel olarak en uygun yerine inşa edildiği söylenebilir. Bu özellikleri nedeniyle, Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin yerleşim yeri oluşturma ihtiyacına cevap üretmek ve hemen yakınına konumlandığı limanın işlevselliğine katılımı arttırmak için tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ciddi bir toplumsal karşılık bulan yapı devamında etrafında mahallelerin ve çarşıların oluştuğu bir kent bütünlüğünün odak noktasını teşkil etmiştir²⁴ (Bkz. Şekil 3).

Külliye kompleksi dâhilinde yer alan hamam, medrese, çeşme, zaviye, şifahâne, imaret gibi yapıların temel özellikleri gereği -hizmet, donatı yapıları oluşları- etraflarında büyük bir hızla çeşitli özellikteki konutlardan meydana gelen bir dokunun oluşmasında tetikleyici olmuşlardır. Şenlendirme politikası çerçevesinde inşa edilen Külliye'nin etrafında oluşan bu yapılanma Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olarak biçimlenmesinde temel görevi görmüştür. Özellikle Üsküdar'ın organik kent karakterini yansıtan kıvrımlı yol strüktürü, çıkmaz sokak oluşumları ve konut dokusu külliye'nin halesinde biçimlenmiştir. Ancak belirtmelidir ki bu yapı kompleksleri verili coğrafi şartlara, geçmişten miras kalan tarihsel topografyaya ve ticaret

24 Osmanlı kentinin çekirdeğini hangi ögenin oluşturduğu diğer bir ifadeyle kentin hangi öge etrafında biçimlendiği açıklığa kavuşmamış bir tartışmadır. Tartışmaya çeşitli disiplinlerden katkılar mevcuttur, ancak tartışmaya dâhil olan disiplinler kendi referans ve bakış açısıyla konuya eğilmektedir. Bu durum da konuya ilişkin farklı yaklaşımları ve tezleri ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada İlahiyatçı Mustafa Demirci Çarşıyı merkez yâda çekirdek kabul eden yaklaşımların karşısında bir konum alır ve Osmanlı kentinin cami merkezli bir gelişim gösterdiğini, diğer elemanların caminin yarattığı canlılık ve dinamizmden beslendiğini vurgular. "Diğer taraftan bedesten, imaret, hamam, medrese ve kütüphane gibi sosyal fonksiyon icra eden yapılar, canlılığını câmiden alırlar. İslâm, daha önce de ifade ettiğimiz gibi "şehirli" kimliği ağır basan bir dindir. Medeni iletişim ve kültür formasyonunun kazanılamayacağı mekânları oluşturması kaçınılmazdır. Merkezdeki câmi ve çevresindeki sosyal fonksiyon icra eden yapılar, bu oluşuma katkıda bulunurlar. Kısacası "câmi, Müslüman toplumun bir araya toplanıp, kendini gösterdiği, yekvücut olarak dayanışmasının bilincine vardığı bir mekândır." (Demirci, Mustafa., İslamda Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri, *İstem*, (2003), s. 138).

Şekil 5 Kitab-ı Bahriye'ye Mustafa bin Mehmed el Cundi tarafından 1526 senesinde eklenen İstanbul haritası, Üsküdar detayı ve Rum Mehmed Paşa Camisi'nin merkezi konumu. (www.wikipedia.org.Erişim:12.12.2013)

yollarının güzergâhlarına bağlı bir biçimde kent bütünlüğüne eklemlenmişlerdir. Yani bu yapılar büyük oranda hali hazırda imar ve iskân için önemli potansiyeller barındıran ve çoğunlukla Bizans'ın kentsel-mimari kalıntıları üzerinde yükselmişlerdir.²⁵ Bizans'tan miras alınan coğrafya, topografya, jeopolitik konum gibi fiziksel maddi çevre özelliklerinin yanında ekonomik, sosyal, kültürel miras gibi unsurlara da yeni kurulan kentin bir anlamda alt yapısını oluşturmuştur.

Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın Kent Morfolojisine Etkisi

1480 yılına ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul haritasının Üsküdar detayında ve Kitab-ı Bahriye'nin yazma nüshasından alınma 1584 tarihli Lokman Çelebi Minyatürü'nde Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Üsküdar'ın kent morfolojisindeki konumu oldukça önemlidir. Yaklaşık olarak yüz yıl arayla çizilen her iki planda da Üsküdar'ın kent dokusunda yaşanan değişime ve dönüşüme ilişkin oldukça çok fazla veri içermektedir. Her iki çizime ait harita detayları incelendiğinde anlamlı farklılıklar göze çarpmaktadır. 1480 tarihli detayda

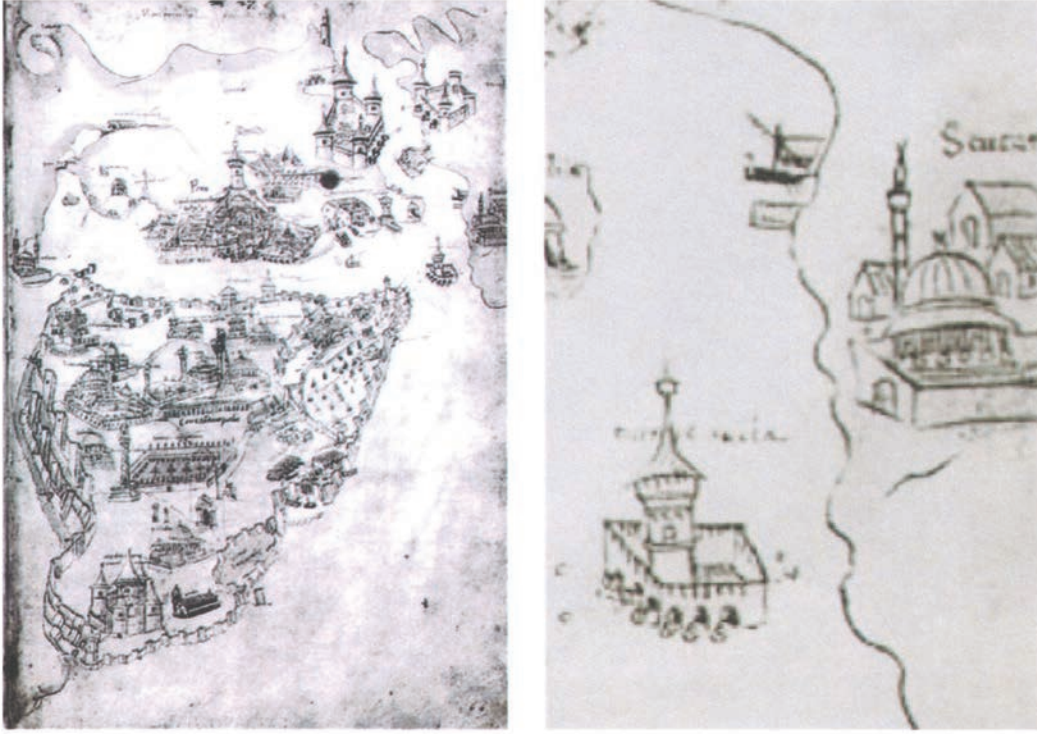
25 Semavi Eyice ilgili çalışmasında 6. yüzyılın sonlarına doğru imparator Mavrikios'un (582-602) kız kardeşinin kocası Philippikos'un Salacak sirtlarında yaptırdığı sarayının içinde Meryem adına yaptırdığı bir manastırdan bahsetmektedir. Rum Mehmed Paşa Camisi'nin bir Bizans mabedinin yerinde kurulduğu sanılmaktadır. Ayrıca cami'nin sütun ve başlıkları Bizans işidir. (Eyice, Semavi, "Fetihten Önceki Üsküdar", *Üsküdar sempozyumu I* : 23-25 Mayıs 2003 *Bildiriler*, Zekeriya Kurşun; ve dğr. (edit.), İstanbul 2004, s. 18).

Şekil 6 Piri Reis'in olduğu düşünülen ve 16. yüzyılın ortasına tarihlenen İstanbul haritasında Üsküdar detay. <http://gallica.bnf.fr/> (Erişim.03.02.2016)

Üsküdar'ın kent morfolojisinde Rum Mehmed Paşa Külliyesi/Camisi dışında anlamlı bir öge görülmemektedir (Bkz. Şekil 7). Haritada Rum Mehmed Paşa Camisi dışında Üsküdar Limanı, tarihte bir tür gözetleme kulesi olarak kullanıldığı sanılan Kız Kulesi ve muhtemelen külliye'nin imareti olan yapılar görülmektedir. Haritada caminin kent planının temel unsuru olduğu anlaşılmakta, bir anlamda Üsküdar'ın kentsel mekânsal çekirdeğini oluşturmaktadır.

1584 tarihli Lokman Çelebi Minyatürü'nde ise caminin, kentin biçimlenmesinde merkezi temsil ettiği anlaşılmaktadır (Bkz. Şekil 11-12). Külliye'nin merkez olma hali yol akışını kendisinde toplamış, yolların kıvrımlı hareketi Külliye'ye yönelerek burada tamamlanmıştır. Başka bir açıklamaya başvurarak söylersek; yol kıvrımları külliye'den başlayarak ana yol omurgalarına yönelen bir hareket sergilemiştir. Bunların yanında Bir Osmanlı kenti olarak Üsküdar'ın mahalle, çarşı, konut dokusu ve diğer kentsel donatı elamanları gibi temel unsurlarının bu yapı etrafında, ona bağlı ve onunla tanımlı şekillenmeye başladığı okunabilmektedir. Üsküdar'ın bugün bile belli ölçüde özgünlüğünü korunduğunu söyle-

Şekil 7 1480 yılına ait Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul haritası ve Üsküdar detayında görülen Rum Mehmed Paşa Camii.
<http://lcivelekoglu.blogspot.com.tr> (Erişim.03.02.2014)

yebileceğimiz mahallelere bölünmüş kent formu eğrisel, kıvrımlı yol ve sokak strüktürünün ilk nüvelerinin Rum Mehmed Paşa Külliyesi etrafında oluştuğu görülebilmektedir.

Lokman Çelebi Minyatürü'nde külliye arazinin eğimi doğrultusunda uzun, eğime dik doğrultuda ise kısa tutulmuştur. Kompleksi oluşturan donatı elemanlarının eğim doğrultusunda eğime paralel eksenleri takip ederek, eğime dik doğrultuda farklı seviyeler üzerinde yer alacak biçimde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Minyatürde Üsküdarın organik kent dokusu görülebilmektedir. Gerek külliye yapısının topografik konumlanması, gerek yapı adalarının ve sokak doğrultularının “*düzensiz sistematiği*” sözü edilen organik dokuyu belirlemişlerdir. Minyatürde görülen cami yapısının doğa ile olan ilişkisi, Cerasi'nin Osmanlı kenti ile ilgili ifade ettiği biçimiyle “*eşitlikçidir: Doğaya hükmetmez onu içine alır*”.²⁶ Külliye yapısı, coğrafi/topografik engellemelerle mücadele etmeyen, doğanın verilerine tabi ve onun sınırlarına saygılı bir inşa etme pratiğinin eseri olarak ortaya çıkmış

26 Cerasi, Maurice M. *Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*. İstanbul 2001, s. 39.

Şekil 8 Kitab-ı Bahriye'nin yazma nüshasından alınma 1584 tarihli Lokman Çelebi Minyatürü'nde İstanbul'un kent morfolojisi içinde Üsküdar.

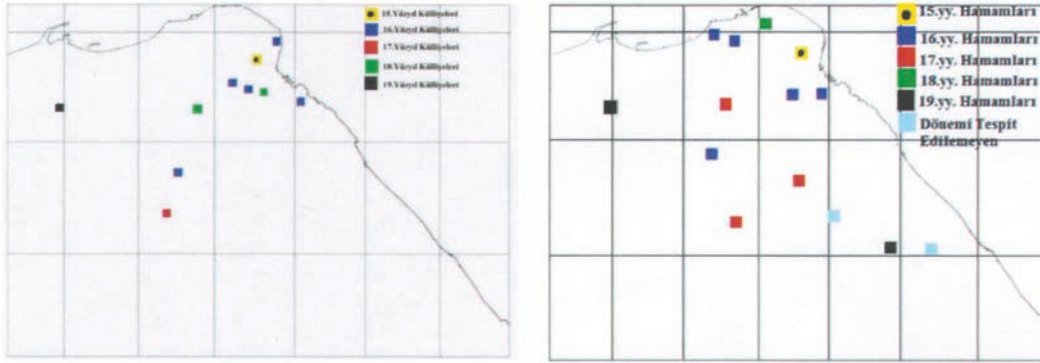
gibidir. Özellikle konut dokusu camiye çepeçevre saracak biçimde şekillenmiştir. Yapının konumlanması bu anlamıyla ilgili bölgenin dokusunu belirlemiştir. Haritalarda külliye'nin araziye yerleştirilme düzlemi ve mantığı okunabilmektedir.

Lokman Çelebi Minyatürü'nün en önemli detaylarından biri de genel kompozisyon içinde Üsküdar bölümünün odak noktasını Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin oluşturmasıdır. Minyatürün yapıldığı 1584 yılına kadar Üsküdar'a özellikle Osmanlı sarayında bulunan ayrıcalıklı kadınların yaptırdığı külliye yapıları bulunmaktadır.²⁷ Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin yapılmasından sonra sırasıyla Kanuni'nin kızı "Mihrimah Sultan Külliyesi", Kanuni'nin gözdesi "Gülfem Hatun Külliyesi", "Şemsî Ahmed Paşa Külliyesi" ve devamında "Nurbanu Valide Sultan külliyesi"²⁸ inşa edilerek Üsküdar'ın kentsel strüktürüne eklemlenmişlerdir.

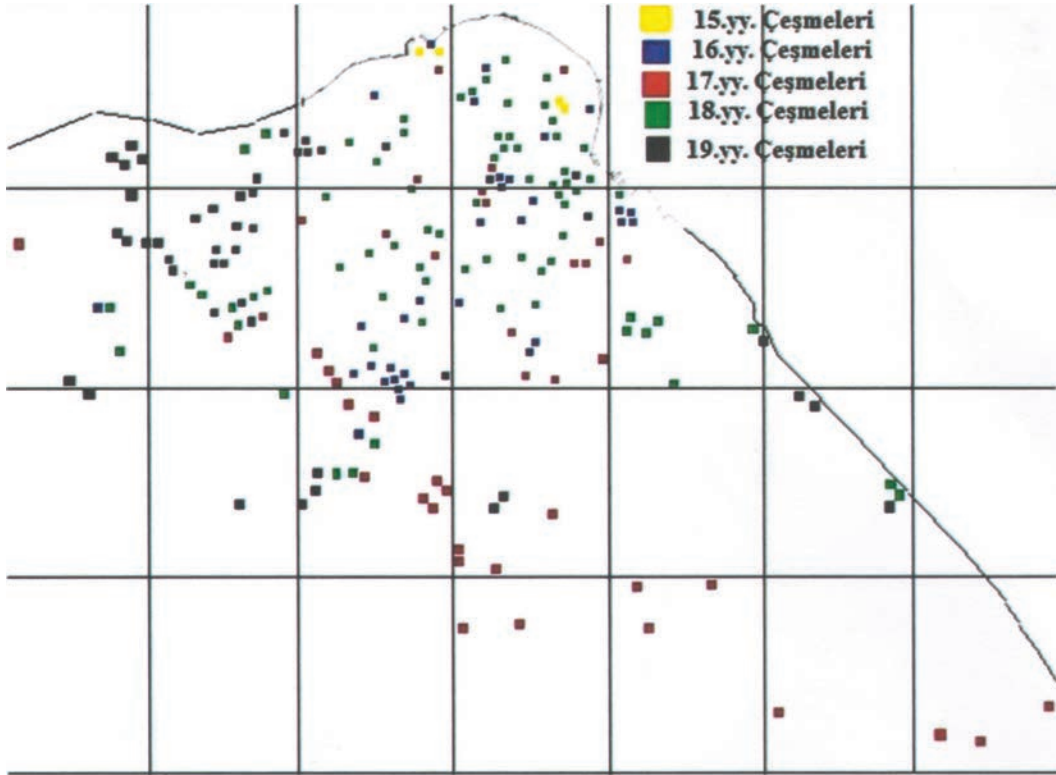
27 16.yüzyılda Üsküdar ölçeğinde yaşanan dönüşüm kentsel formu zorlamıştır. Dönüşümün asıl nedeni ticaret ve buna bağlı gelişen yerleşik tüccarların ortaya çıkması. Yeni yapılan külliye kompleksleri gelişen ticarete ve buna bağlı artan nüfusa cevap vermek üzerine Üsküdar'ın kentsel yapısına eklemlenmiştir.

28 Nurbanu Vâlide Sultan Külliyesi; Atik Vâlide Sultan Külliyesi ve Vâlide-i Atik Külliyesi olarak da anılmaktadır.

ÜSKÜDAR'IN BİR OSMANLI KENTİ OLARAK ŞEKİLLENMESİNDE
RUM MEHMED PAŞA CAMİİSİ'NİN ETKİSİ

Şekil 9 Üsküdar'da süreç içinde inşa edilen külliye ve hamam yapılarının dağılımı. Özgül, İrfan, a.g.e., s.4.

Şekil 10 Üsküdar'da süreç içinde inşa edilen su yapıları Özgül, İrfan, a.g.e., s.47.

Özellikle Mihrimâh Sultan ve Nurbanu Valide Sultan Külliyesi büyük ölçekli masif yapılardır. Lokman Çelebi minyatüründe Mihrimâh Sultan Külliyesi'nin cami elamanının bir kısmı görünmektedir, Nurbanu Valide Sultan Külliyesi ise büyük ölçekli yapısına rağmen minyatüre dâhil edilmemiştir²⁹. Genel kompozis-

29 Mimar Sinan'ın İstanbul'dan sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde en çok yapı, mimari eser bıraktığı yer Üsküdar'dır.

Şekil 11 1584 Lokman Çelebi Minyatürü'nde Üsküdar Kent Morfolojisi. (And, Metin. 16. Yüzyılda İstanbul-Kent-Saray-Günlük Yaşam. İstanbul, 1993. s.142) Planda görülen başlıca yapılar: 1.) Üsküdar İskelesi'nde Mihrimâh Sultan Külliyesi, 2.) Rum Mehmed Paşa Vakfına ait Arasta, 3.) Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, 4.) Rum Mehmed Paşa Külliyesi5.), Mihrimâh Sultan Bahçe Sarayı6.) ?, Salacak İskelesi, 7.) Kavak İskelesi, 8.) Ayazma Bahçe Sarayı, 9.)Üsküdar Sarayı/Kavak Sarayı.

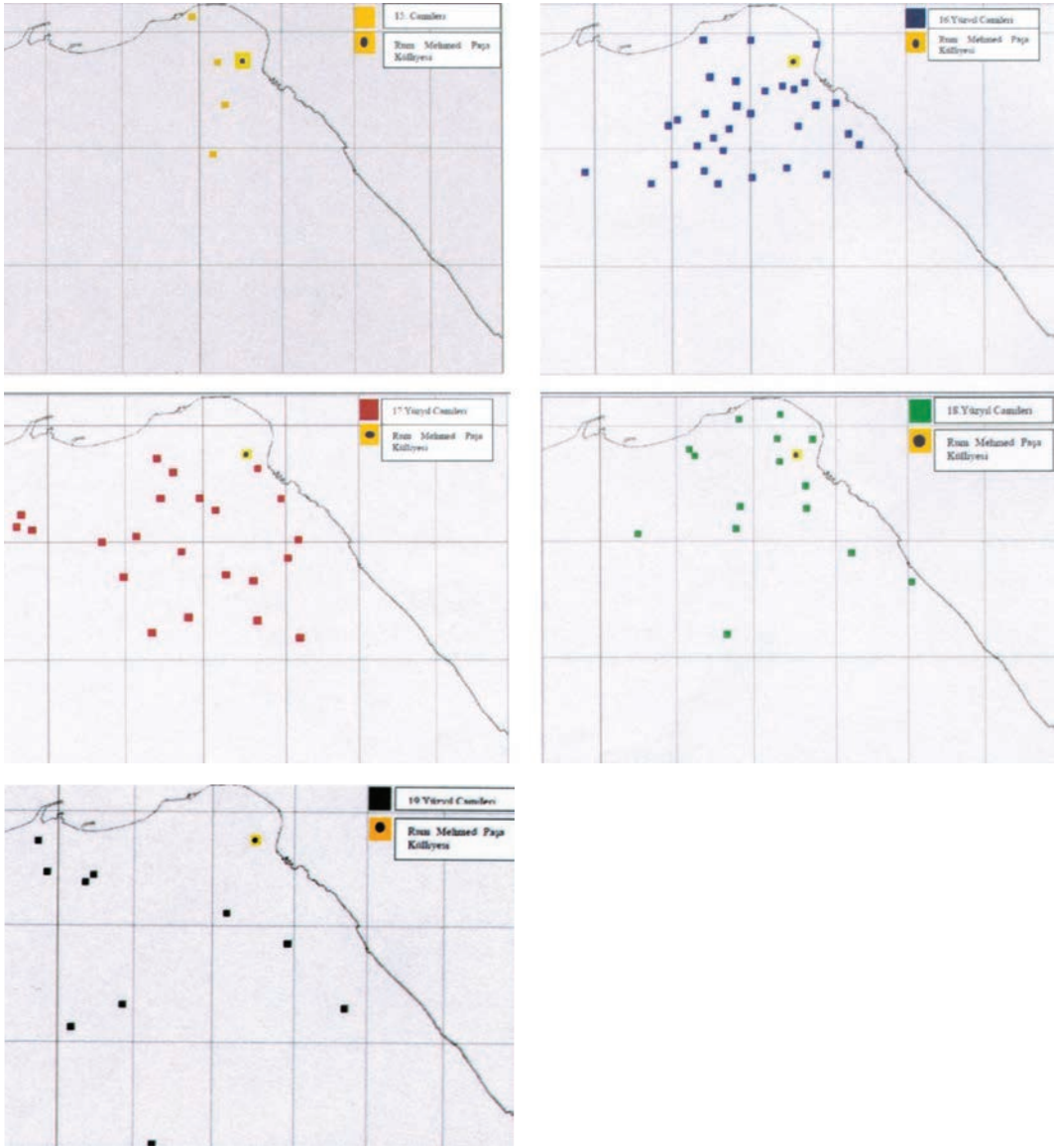
Şekil 12 1584 Lokman Çelebi Minyatürü'nde Üsküdar'ın kent planında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin merkezi konumu.

yon içinde Rum Mehmed Paşa Camisi Lokman Çelebi Minyatürü'nün Üsküdar bölümünün odak noktasını temsil etmektedir. Planda görülen başlıca yapılar: 1.) Üsküdar İskelesi'nde Mihrimâh Sultan Külliyesi, 2.) Rum Mehmed Paşa Vakfına ait Arasta, 3.) Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, 4.) Rum Mehmed Paşa Külliyesi5.), Mihrimâh Sultan Bahçe Sarayı16.) ?, Salacak İskelesi, 7.) Kavak İskelesi, 8.) Ayazma Bahçe Sarayı, 9.)Üsküdar Sarayı/Kavak Sarayı.

Sonuç

Rum Mehmed Paşa Camisi 1471 yılında büyük bir külliye kompleksinin parçası olarak inşa edilmiştir. Mimari bilinmemektedir.³⁰ Günümüze kadar gelemeyen

30 Celal Esad Arseven Caminin yarım kubbesi ve yapı kütesi itibarıyla Bursa üslubundaki camilerden farklılaştığını, yapının bu özelliğinin Bizans mimari karakterine benzediğini, dolayısıyla Bizanslı ustalar tarafından geleneksel Bizans mimarisine uygun olarak yapılmış olabileceğini belirtmektedir. (Arseven, C. E. *Türk Sanatı Tarihi*. İstanbul 1955, s.294.) Godfrey Goodwin ise Rum Mehmed Paşa Camisi'ni Osmanlı yaklaşımlarıyla yumuşatılmış bir Bizans yapısı olarak tarif etmekte ve Bizanslı mimarın yarım kubbe kullanımının Ayasofya'yla ilişkili bir ima taşıdığını ifade etmektedir. (Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, M. Günay, (çev.) İstanbul 2001, s.139). Yapının mimari estetik özellikleri itibarıyla Bizans Dini Mimarisi'ne benzerlik göstermesi yapının mimarının da bir Bizanslı/Rum olabileceğini düşündürmektedir. Yapının yapıldığı dönemin en önemli Mimarı hakkında oldukça az bilgiye sahip olduğumuz Azatlı Sinan/Atik Sinan'dır. Atik Sinan aslen devşirilmiş bir Hristiyandır. 18. Yüzyılın başında “*Osmanlı Devletinin Yükselişi ve Çöküşü*” adlı kitabın yazarı Dimitri Kantemir'e göre gerçek

Şekil 13 Yüzyıllara göre Üsküdar'a inşa edilen camiler. Özgül, İrfan, a.g.e., s.46.

adı Hristodulos'dur. Fatih Külliyesi'nin mimarı olarak bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre caminin inşası II. Mehmed'in beklen-tilerine uygun olmadığı için elleri kesilmiştir. Devamında, yaptığı işten gayet emin olan Atık Sinan başına gelenleri hazmedememiş ve Fatih'i dönemin kadısına şikâyet etmiştir. Atık Sinan'ın bu şikâyeti Fatih'in yargılanmasını hatta kısasa kısas hakkı olduğu gerekçesiyle de Fatih'in cezalandırılmasına hükmedilmesini sağlamıştır. Bahsi edilen bu dava Rum Mehmed Paşa Camisi'ne sadece 200 metre uzaklıkta bulunan mahkeme binasında görülmüştür, Azatlı Sinan adlı Bizans/Rum asıllı mimarın, yaptığı dönemin en önemli komplekslerinden biri olan Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin inşasında görev almış olması kuvvetli bir ihtimaldir.

medresesi, hamamı, imareti ile birlikte düşünülürse Rum Mehmed Paşa Külliyesi, dini ve sosyal faaliyetlere cevap veren donatı elemanlarıyla yapıldığı dönemin büyük ölçekli komplekslerinden biridir. Hatta bu haliyle fetihten sonra İstanbul'a inşa edilen ilk kompleks olduğu da iddia edilmektedir. Dolayısıyla yapı, Üsküdar'ın yol strüktürünün/omurgasının oluşmasında, konut dokusunun şekillenmesinde ve en genel haliyle kentin biçimlenmesinde çok önemli bir noktada durmaktadır. Bu bağlamda yapının, Üsküdar'ın organik kent karakterinin oluşumunun en önemli hazırlayıcısı olduğu söylenebilir.

Rum Mehmed Paşa Külliyesi Üsküdar'a bir kompleks olarak inşa edilen ilk yapıdır. Bu yapı kompleksi, ulaşım, ticaret, su kaynakları, topografya gibi fonksiyonel faktörler düşünülerek Üsküdar'ın rasyonel olarak en uygun yerine inşa edilmiştir. Yapı için seçilen arazi üzerinde eski bir Bizans manastırının bulunması bu mevkinin merkezi konumunu göstermektedir. Yapının inşa edilme sürecinde, hem fiziksel topografyanın, hem de tarihsel topografyanın sunduğu avantajlardan ve potansiyellerden önemli ölçüde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Üzerine kurulduğu topografyanın Üsküdar'a, limana ve Marmara'ya hâkim bir noktada bulunması yapının kentin çekirdeği olmasını sağlamıştır. Yapı bu özelliğinden dolayı Üsküdar'ın kentsel biçimlenmesini kendisine yöneltmiş ve *büyüme/genişleme* alanlarını belirlemiştir.

Caminin dâhil olduğu Külliye kompleksinin merkezi konumunu asıl pekiştiren unsur, Üsküdar Limanı'nın hemen üzerine inşa edilen *Rum Mehmed Paşa Vakfı*'na bağlı *bedesten/arasta* olmuştur. Külliye'nin sahip olduğu bu avantajlı konum onu, Üsküdar'ın kent strüktüründe “*merkez*” kılmıştır. Önemli bir kentsel donatı elamanı olan, ticari ve sosyal faaliyetlerin sergilendiği Üsküdar Çarşısı doğal olarak bu merkezin çevresinde gelişmiştir. Rum Mehmed Paşa Külliyesi yerleşim yeri oluşturma ihtiyacına cevap üretmek ve hemen yakınına konumlandığı limanın işlevselliğine katılımı arttırmak için inşa edilmiştir. Ancak belirtmelidir ki Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı külliye, geçmişte ticaretin yoğun yapıldığı bir yol omurgasının hemen üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamıyla yapıya seçilen arazi herhangi bir yer değildir. Üsküdar'ın sahip olduğu avantajlı yol bağlantılarının ve ticaret rotasının dayattığı bir zorunluluk olarak bu mevkinin seçildiği söylenebilir. Fetihden önce Haçlı Akınları, Latin İstilasları vb. sebeplerle önemini ve işlevliğini kaybetmiş olan bu yol omurgasının, kentin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra yeniden yoğun ticari faaliyetlerin yapıldığı bir hale büründüğü bilinmektedir. Bütün bu avantajlarla birlikte Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı yapı kompleksi, kentin mekânsal büyümesinde önemli bir rol oynamıştır.

